

МАРМУРОВА СТУПКА V–VI ст. з КЕРЧІ

У 2000 р. в Національний музей історії України надійшла колекція з розкопок Керченської археологічної експедиції науково-виробничого кооперативу «Археолог», яку очолював А.Б. Занкін. Охоронні розкопки проводились 1990 р. на площадці «В» по вул. Театральній, що була відведена під реконструкцію Керченського міського будинку культури ім. О.С. Пушкіна. Площадка «В» (17x17 м) була розташована на самій підосві П-С схилу гори Мітридат. Загальна потужність культурного шару становила від 9,7 м (у східній частині площадки) до 10,5–11,0 м (в південній її частині). Серед здобутих матеріалів є досить цікаві експонати, які відносяться до ранньовізантійського періоду – фрагменти різноманітної кераміки, будівельних матеріалів, амфор, кістяні вироби, а також предмет нашої уваги – фрагмент мармурової ступки. Ця ступка походить з розбору культурного шару на кв. Б-2 під вимосткою на глибині 3,34–3,60 м від сучасної поверхні. На цій глибині залягали шари XVII–XVIII ст. Не дивлячись на те, що значних прямих порушень шарів перекопами та впускними конструкціями не було, в середньовічних кладках і вимостках траплялись кам'яні деталі вторинного та навіть третинного використання, які відносились до більш раннього часу. [Занкін, Амирханов, 1990].

Ступка з Керчі, яка, на жаль, збереглася тільки частково (1/4 частина, 90 x 53–89 мм), зроблена з білого крупно зернистого середземноморського мармуру. Поверхня оброблена не дуже старанно, всередині спостерігаються сліди від багаторазового використання, тобто розтирання чогось, що перш за все і підтверджує призначення цього предмета. Дно збите, що дає тільки приблизну висоту виробу. За відомими аналогами (рис. 1–3) нами здійснено реконструкцію, згідно з якою ступка мала напівсферичну форму з пласким дном і товстими стінками. Край горизонтально зрізаний. Ручки – виступи конусоподібні, в перерізі напівовальні, розташовані симетрично навколо краю (рис. 4). Розміри: Н –

13,5 см, D краю – 19 см, ширина краю – 2,8 см, товщина стінок – 3,2–3,7 см, D дна – 13 см, глибина – 9,5 см; ручка: L – 5,7 см, D – 3,9x2,8 см (H, D та глибина згідно з реконструкцією).

Як відомо, ступи були невід'ємною частиною домашнього господарства з давніх часів до XX ст. включно. Призначались вони для очищення зернових культур, подрібнення гороху, бобів та інших продуктів. В античні часи, в тому числі і на території елліністичних міст Північного Причорномор'я, були відомі ступи, в яких очищували від лушпиння зерно, товкли горох, боби та сушену рибу. Ймовірно, основна маса ступ вироблялись з дерева, тому що цей матеріал легкий в обробці, а посудини, виготовлені з нього, не тріскались під ударами песта. Значно рідше ступи виготовляли з каменю, в тому числі й мармуру. Саме мармурові посудини зберігаються в землі та виявляються під час розкопок [Скржинская, 2000, с. 195]. Знахідки з Делоса і Коринфу показують, що їхня форма, яка в елліністичний і римський періоди була досить різноманітна, в пізньоримський час стає більш стабільною та набуває закінченого вигляду. Знахідки ступ у Коринфі також свідчать про те, що їх виробництво продовжувалось до X–XI ст. [Tzitzibassi, 2000: 26].

Окрім великих ступ були і маленькі ступки, які в IV–VII ст. мали шапоподібну форму та характеризувались такими ознаками: пласке, досить масивне дно; товсті стінки, майже напівсферичної форми корпус із горизонтально зрізаним краєм; чотири напівкруглі в перерізі ручки-виступи, що розташовані симетрично навколо краю; іноді по горизонтальній поверхні ручок і краю йшов врізний орнамент. У колекції Музею візантійської культури в Салоніках (Греція) відомо 5 таких мармурових чаш IV–VI ст., які визначені як ступки. [Tzitzibassi, 2000, с. 18–28]. (рис. 1–3). До них подібна і посудина з Керчі, яка згідно з найближчою аналогією (рис. 3), може бути датована V–VI ст.

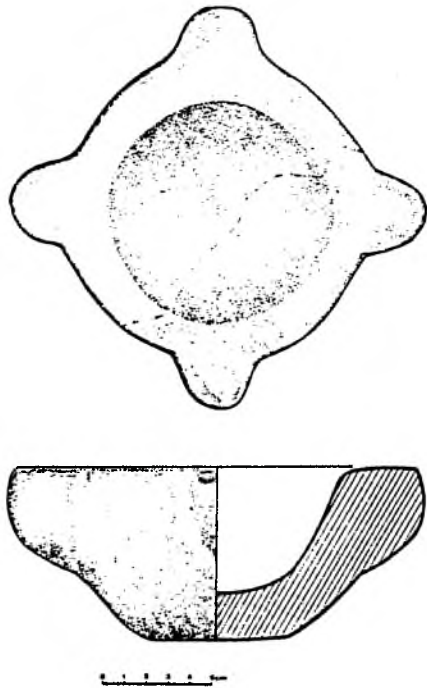

Рис. 1.

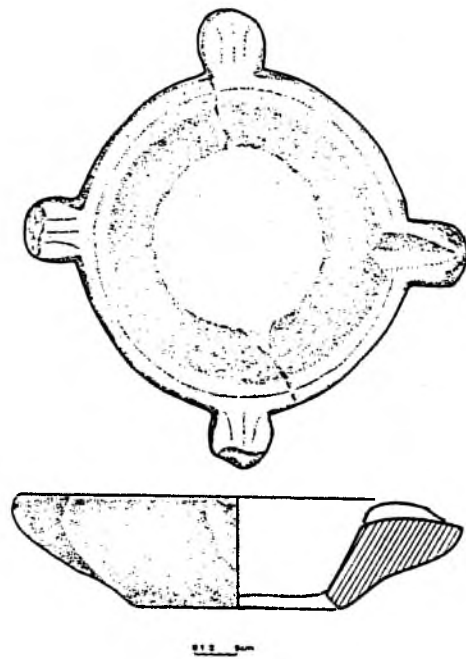

Рис. 2.

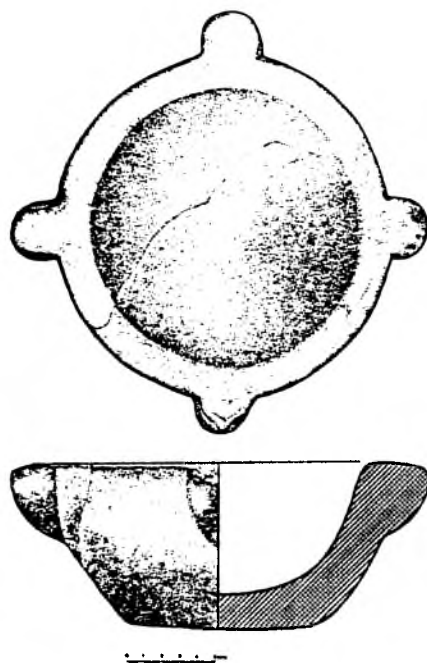

Рис. 3.

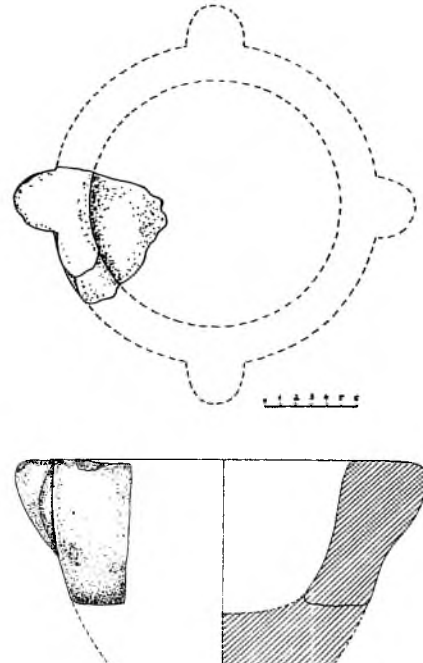

Рис. 4.

Невеличкі ступки, безумовно, були необхідним домашнім начинням. Ті, що були зроблені з каменю, використовувались досить тривалий час і, вірогідно, передавались з покоління в покоління. Їхня форма розвивалася вкрай повільно, і вони протягом століть служили одним й тим же цілям. Знахідки ступок відомі навіть серед уламків затонулих кораблів. [Tzitzibassi, 2000, с. 26].

Чаші-ступки призначались для очищення, змішування, подрібнення різних продуктів – зерна, овочів, горіхів, спецій, які використовувались

у повсякденному приготуванні їжі. Як відомо, хліб і каші складали основу повсякденної їжі еллінів. У давньому Римі звичайний сніданок складався з хліба, змоченого у вині або слабкому розчині оцту, сиру, фініків, іноді холодного м'яса або шинки. В невеликій поемі «Moretum», авторство якої приписують Вергілію, зображений ранковий сніданок селянина. Її герой Сіміл, «пахарь малого поля», прокинувшись, розмолот зерно та змішав хліб, і посадив його в піч. Приправою до хліба, однак, у нього була тільки голівка сиру, оскільки він

людина бідна. Тоді Сіміл знаходить іншу приправу. Він виходить на город, збирає там часник, селеру, руту, коріандр і, підливши трохи масла, розтирає їх у кам'яній ступці в суцільну масу.

«Он собирает стряпню и комок из месива лепит:

По завершенні оно справедливо зовется «толченкой».

Разом з теплим хлібом і сиром ця «толченка» – moretum, – і складає його сніданок. [Кнабе, 1986, с. 123–124].

Скоріше за все, такий раціон у Середземномор'ї залишався основним різновидом їжі протягом наступних століть. Так що без ступки обійтись у процесі приготування їжі було неможливо. Ці чаші на латині називались *mortarium* (*mortua|mortum|mortarium*), що в перекладі значить «ступка». Відомо, що з Сінопи в північнопонтійські міста імпортувались великі товстостінні чаші, які також називались «мортарії». [Брашинский, 1984, с. 181]. Чи не говорить ця спільність назв на користь існування глиняних ступ? Однак Пліній вказував, що очищені зерна, розтовчені в дерев'яній, а не кам'яній ступі не будуть повністю подрібнені. [White, 1984, с. 63–64].

Відомо, що в маленьких посудинках – ступках, більш старанно оброблених, змішували барвники і мазі для жіночої косметики, подрібнювали інгредієнти, які використовувались у фармацевтиці. Подібна алебастрова посудина була знайдена в похованні художника III ст. у Франції, що говорить про використання її для змішування

пігментів для отримання фарби. [Tzitzibassi, 2000, с. 27]. В елліністичні часи частіше за все мармурові посудини приносились як присвячення богам і були важливим храмовим начинням. В ранньохристиянський період подібні чаші, прикрашені різними орнаментами і написами релігійного характеру, також слугували для культових цілей. [Barnca, 1977, с. 64, fig. 15].

Знахідки мармурових чаш та їх уламків у містах Північного Причорномор'я порівняно нечисленні. Це можна пояснити тим, що ще з елліністичної епохи подібні мармурові вироби, виготовлені з привізного матеріалу, були досить дорогими. Вони вважались особливо цінними не тільки в північнопонтійських центрах, але й навіть в Аттіці, яка мала власні джерела сировини. [Блаватская, 1962, с. 250]. Дорожняча мармурових посудин жорстко обмежувала коло їх споживачів. Тільки багаті люди могли мати такий предмет у себе вдома.

Зважаючи на те, що чаша – ступка з Керчі виготовлена з мармуру середземноморського походження, ймовірно, вона була завезена з материкової Греції, або зроблена на місці з шматка мармуру, який залишився ще з елліністичних часів.

Беручи до уваги сліди використання на внутрішній поверхні мармурової посудини з Керчі, можна з впевненістю зробити висновок, що вона мала побутове призначення і слугувала саме в якості ступки. Проте не виключене її використання і як чаші. Датується вона V–VI ст.

ЛІТЕРАТУРА

Блаватская Т.В. 1962. Обломок мраморного блюда с надписью // Пантикапей. – МИА, 103. – М.

Брашинский И.Б. 1984. Торговля // Античные государства Северного Причерноморья. – М.

Занкин А.Б., Амирханов А.Ш. 1990. Отчет о полевых исследованиях Керченской археологической экспедиции НПК «Археолог» в г.Керчи по ул. Театральной в 1990 г. – Т. 1.

Кнабе Г.С. 1986. Древний Рим – история и по-

вседневность. – М.

Скржинская М.В. 2000. Будни и праздники Ольвии в VI–I вв. до н.е. – СПб.

Barnca I. 1977. Kes monuments paleochretiens de Roumanie // Citta del Vaticano.

Tzitzibassi A. 2000. Marble bowls for everyday use // Museum of Byzantine Culture. – Thessaloniki. – № 7.

White. K.D. 1984. Greek and Roman Technology. – London.

L.V. Stroкова

MARBLE MORTAR OF V–VI CENTURIES A.D. FROM KERTCH

Summary

Recovered in Kertch and stored in the National Museum of the History of Ukraine, marble mortar of V–VI centuries A.D. is published and interpreted in proposed paper.

Marble bowls or mortars were widely utilized in household for drying, kneading, and pounding various food-stuffs used in daily preparation of food. Smaller marble vessels, often more carefully made, were used for mixing pigments and unguents for women cosmetics, as well as for crushing medicinal ingredients and for mixing pigments used in painting. Similar bowls, frequently decorated with incised crosses or devotional inscriptions, were also used in the Early Christian period for ecclesiastical purposes.